

Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi (1782-1847)'nin Şiirlerinde Akdenizlilik ve Adalı Kimlik Ođuz KARAKARTAL*

Özet

Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi'nin Őiirlerini edebiyat-coğrafya iliŐkisi bağlamında Akdeniz'e özgü karakteristikler açısından değerlendirmek mümkündür. Ada toplumlarında göze çarpan; "doğduğu ve yaşadığı adaya, bağlı olma, onunla övünme (kampanalizm), dışına çıkılsa bile kendi adasının sığınak oluŐu, Akdeniz ve Adalar Denizi adaları coğrafyalarındaki "çam, servi, limon, portakal, mandalin, turunç ağağalarıyla; sardunya, yasemin, sünbül, nergis" çiçeklerinin adalı Şairleri etkileyerek ada edebiyatlarına girmesi, güneşin etkisi-yaŐama sevinci" gibi özellikler, bir divan Őairi olan Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde de yakalanabilir.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, Müftü Hilmi, Akdeniz, Jeoliterer Edebiyat.

Abstract

It is possible to evaluate and examine the poetry of Cypriot Mufti Hilmi Efendi in terms of Mediterranean-specific characteristics in the context of literature-geography relationship. Island societies are mainly very proud of being islanders and live very inter connected with island's geographical elements. In the Mediterranean island sand islands of the sea, geographical features such as pine, cypresses, lemons, oranges, mandarins, citrus trees as well as flowers such as geranium, jasmine, sunflower and daffodil have a great impact on poets. All these feature sandals other effects of the sun increase the joy of living in Island and these characteristic sare very common in the literature of Islands. This study attempts to examine the effects of the above mentioned features in the poems of Cypriot Mufti Hilmi Efendi who is poet of Divan literature.

Keywords: Cyprus, Mufti Hilmi, Mediterranean, Geo-Literature.

Her ne kadar Türk milletinin Anadolu'da denizle tanışması Batı Anadolu kıyılarındaki beylikler dönemine rastlansa da, Türk kimliğinin “adalı ve Akdenizli” yanlarının şekillenmesine başlangıç olarak genelde Kıbrıs'ın fethedildiği XVI. yüzyıl alınır.

Bununla birlikte Osmanlılar denizden çok karadan, topraktan ilerlemeyi seçmiş, Balkanlara, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya ayak basmışlardır. Ağırlıklı olarak kara kökenli bir millet olan Türkler Ege ve Akdeniz adalarına ve Kıbrıs'a getirilmeye başlayınca Akdeniz ve ada coğrafyalarının özelliklerinin yanında buralardaki Venedik Ceneviz ve Rum kültürleriyle tanışılar. İklimin getirdiği, yaşantı, beslenme, jest mimik, gelenek, müzik benzerlikleri zamanla ulusal kültürle harmanlanır ve “Akdenizli-Adalı insan tipi” doğar. Pregrad Matvejeviç'e göre “Akdeniz kültürleri sadece ulusal kültürler değildir.”¹ Bununla birlikte Akdenizli ve Akdenizlilik bir ulus adı da değildir.

Bu çalışmada “Akdenizlilik ve adalı kimliğin karakteristikleri” üzerine Hırvat yazar Pregrad Matvejeviç'in *akdenizin Kitabı* adlı eserinden², Özkul Çobanoğlu'nun Adalı Türk kültür ve karakteri bağlamındaki yazılarından hareketle, Akdenizli-Kıbrıslı bir divan şairinin, Müftü Hilmi Efendi'nin şiirlerinde Akdenizli ve Adalı kimlik araştırılacaktır.³ Bu bağlamda şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Adalılar için adası, dışına gidilip gurbette yaşansa bile eninde sonunda döneceği yeridir, vatanıdır. Yaşadığı adaya, doğduğu beldeye bağlı olma, hatta onunla övünme (kampanalizm) adalı insan karakterinin özelliklerinden biridir. Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi de İstanbul'dan Sultan II. Mahmut'un, saltanatın yanında-muhitinde bulunmakla birlikte vatanı adası özler ve oraya dönmek ister:

*Yine izn-i hümayûnunla azmetsem vatan-gâha
Varıp Kıbrıs'ta hasretsem duaya, vakt-i ezhârî*

2. Ada, adalı insana içene kapanık, isole ve dar bir yaşantı mekanı sunar. Adada yaşayan biri için “ada” bir sığınaktır, dört tarafı denizle çevrili bir yuvadır ve deniz ötesindeki dünya “öteki”dir, “dışarı”dır. Adalı insan için adanın bir köyünden başka bir yerine veyahut daha büyük bir yerleşim birimine gitmek-yolculuk etmek ise büyük heyecandır. Hele o adalı insan Müftü Hilim Efendi gibi dar mekandan geniş-büyük mekana gidip gelmişse (Kıbrıs-İstanbul-Kıbrıs) sürekli beklemek, hareketsizlik ve dar bir mekana kapanmak bu tip adalı insanı rahatsız ederek uzaklara gitme, kapanma

¹ Pregrad Matvejeviç, , *akdenizin Kitabı* (Çev. Tolga Esmer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 27

² a) Pregrad Matvejeviç, *a. g. e.*, İstanbul 1999, 245 s. ; b) Özkul Çobanoğlu, “Akdeniz Bağlamında Adalı Türk Kimliğinin Oluşumu ve Osmanlı Uygarlığına Katkıları Üzerine Tespitler”, *Folklor/edebiyat 2000*

³ Kaldı ki Kıbrıs'ın divan şiiri coğrafyasında, Girit, Rodos, Sakız, Midilli, Serendip, Malta birlikte göze batan yerler olduğu belirtilmiştir: Hasan Aktaş, “Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya”, *studies of the Ottoman Domain*, C. II, Sayı:3, Ağustos 2012, s. 4; Sürgün beldesi olarak da Kıbrıs adası edebiyatımızda işlenir. Bak. Emel Kefeli, *edebiyat Coğrafyasında akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s. 65-68

duygusunu tekrar tekrar aşma düşüncesini getirir. Müftü Hilmi Efendi'nin halet-i ruhiyesi buna uygundur:

*Usandık akdeniz'den keşt-i ârâmı kaldırsak açıp yelkenleri
Bahr-i siyâha doğru saldırsak*

3. Adaların bir başka yanı coğrafya-insan ilişkisinin yoğun yaşanması ve bu bağlamda edebiyat üretimine izin vermesidir. Akdeniz ve Adalar Denizi adalarının coğrafyalarındaki “çam, servi, limon, portakal, mandalin, turunç ağaçlarıyla; sardunya, yasemin, sümbül, nergis” çiçeklerinin bolluğu adalı şairlerin bunlardan etkilenmesini, dış dünyayı sinestezi, beş duyu organıyla yoğun biçimde teneffüs etmesini beraberinde getirir. Müftü Hilmi Efendi de adası Kıbrıs'ta bu koku dünyasını idrak eder:

*Bu ada sümbüldür râyihası kem-ter olur
Bâğ-ı Kıbrıs'ta ne mümkün bite her ter sümbül*

4. Akdeniz adalarında iklim de yaşantıyı şekillendirir. Akdeniz'in bitki örtüsü ile coğrafyasının oluşumunda hatta insan karakterinin belirginleşmesinde iklimin önemli etkisi vardır. Akdeniz dünyası kitabının yazarı F. Braudel: “akdeniz birliği her şeyden önce iklime dayanır” der.⁴ Hilmi Efendi sıcak, parlak, güneşli ve açık Akdeniz göğünü:

*Nerde buldu bu kadar şuleli gök yakutu takip engüšte eer arz-ı mücevher
sümbül diye anlatırken, bir başka yerde Kıbrıs'ın yaz sıcaklarından elaman çeker:*

*Kıbrıs'ın tâb-ı temmuzî sıkletinden el-amân sıyyemâ kaht-ı
ricâli kalbi vîrân etti âh*

5. Akdeniz adalarında ve genelde adalarda aydın insan sayısı ve kültür faaliyetleri fazla değildir. Az sayıdaki okumuş kültür insanı yalnızlıktan ve konuşacak adam bulamamaktan yakınır:

*Kıbrıs'ın basma kalıp ehl-i kemâlin gördüm
Bulamaz emtia-yı marifetin arza mecâl*

6. Osmanlı devleti Adalar Denizi adaları ile Akdeniz adalarına yerleştiği Türk nüfusunu, Avrupa'dan veya Haçlılar'dan gelecek tehlikelere karşı bir set, birer uç beyliği-gözetleme kulesi gibi düşünmüş, ada Türklerinin eğitim işine pek fazla kafa yormamıştır. Bu da adalarda aydın-kültürlü insanı sayısının düşük seviyede kalmasına yol açar. Müftü Hilmi Efendi “aydın bakımından münbit-verimli olmayan adadan, taşradan çıkmış ve padişah tarafından “Sultanü’ş Şüera” seçilmiş bir şair olmakla gururlansa bile, İstanbul şairlerinin onu taşralı olarak algılandıklarının farkındadır.

⁴ Fernand Braudel, *akdeniz, mekân, tarih*, 2 . Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 16

Bundan ötürür kendesini payitaht şairleriyle boy ölçüşen adalı nadir şairlerden biri olarak görür. Âşık Kenzi'nin bir gazeline yazdığı tahmiste şöyle der:

*mahabbet kenzine şâyân çıkar mı şehri-i Kıbrıs'tan Demişler
şâir-i meydan çıkar mı şehri-i Kıbrıs'tan
Dedim Kenzi hakikattir fakat bir dâne ben çıktım*

7. Akdeniz coğrafyasındaki adalarda dini açıdan kutsal mekanlar vazgeçilmez yapılarıdır. Adalar Müslümanlık ve Hıristiyanlık bakımından ada halkları için önemli sayılabilecek inanç merkezlerini içinde barındırır. İslamiyet'e özgü başta medreseler ve tekkeler olmak üzere dini yapılar Rodos ve Girit'te olduğu gibi Kıbrıs'ta da karşımıza çıkar. ⁵ Adalı Müslüman-Türk kimliğinde "Mevlevilik, tabavvuf ve Mevlid" önemli değere sahiptir. Müftü Hilmi Efendi de Lefkoşa Mevlevihanesi geleneğinden yetişmiş bir divan şairidir.

8. Akdeniz ada toplumları iki dillidirler. Bu dillerin biri karadan getirdikleri bağlı oldukları millete ait ana dilleri, diğeri ise savaş, ticaret, karşılıklı alış-veriş ve komşuluk ilişkileriyle toplumların birbirinden aldıkları sözcüklerden kurulu "Akdeniz veya Adalı dili"dir. Bu konuda *akdeniz'in Kitabı* 'nın yazarı Hırvat düşünür Pregrad Matvejevic, önemli tesbitlerde bulunur. Bu ikinci melez dilde yani Akdeniz veya adalı dilinde, Akdeniz coğrafyasındaki ulusların birbirlerinden aldıkları sözcükler, isim ve sıfatlardır. Fiiller ise ana dilden gelir ve kalır. Buraya XVI. yüzyıldan itibaren divan şiirinde gözükken ve İtalyanca kökenli sözcüklerden kurulu Türk gemici dilini de eklemek gerekir. Müftü Himti Efendi'nin şiirlerinde bu gemici dilinden sözcükler de kullandığını okuyoruz. Şair, demir aldıktan sonra yelken açıp Akdeniz'den Çanakkale Boğazı'na, oradan Karadeniz'e doğru rota çizen gönül gemisini anlatırken onun sallanarak gitmesini, İtalyanca sağa sola sallanma anlamındaki gemici tabiri "orsa boca" sözcükleriyle⁶ dile getirir:

*Bulurduk lâ-cerem orsa boca bir cây-ı asâyiş
Usûliyle reise yanaşıp da lenger aldır sak*

9. Adaları yöneten veya o topraklara hükmeden ileri gelenler adaların seçkin kişileridir. Bunlar kimi zaman Hıristiyan Kral, Kraliçe ve şövalyeler, kimi zaman da Sultanlar, Beyler, Mustasarrıflar-valiler olmaktadır. Ada edebiyatlarında onlara mutlaka yer ayrılır ve kendilerinden sadakatle söz edilip bağlılık bildirilir. Kıbrıs adası da adeta istirdiyenin içindeki bir inci tanesine benzeyen ve Akdeniz'in kendi kucağında korunan, Osmanlı padişaha ait bir mücevherdir:

⁵ Girit'teki tasavvuf yaşantısı için bak: . Selami Şimşek, *Girit'te türk tasavvuf Kültürü*, Doğu Kitabevi, İst. 2014, 180 s.

⁶ Gemiciler için bak: Tuncay Tuncel, *Osmanlı Şiirinde Gemicilik terimleri*, Kökler Derneği Yayınları, 2014, 192 s.

*Dürre-i zâtına Kıbrıs sade f olmaktadır anı Deryâ-yı
sefîd aldığı âgûşa temâm*

10. Genelde adaların, özelde ise Akdeniz coğrafyasındaki adaların önemli bir sorunu içme ve kullanma suyu sıkıntısıdır. Yağışın azlığı, kuyuların yetersizliği, çeşme başındaki su kuyrakları, sıraları edebi eserlere de yansır. Bundan ötürü güneşin bol su kaynağının az olduğu adalarda çeşme yaptırmak hem büyük sevaptır hem de hürmete lâıyk bir iştir. Mustafa Hilmi Efendi de, Kıbrıs valiliği yapan Ali Rûhî Efendi'yi su bulup çeşme yaptırdığı için “Tarih-i Çeşme” şiirinde över:

*ali Rûhü efendi nâm-dâş-ı sâki-i kevser Olunca
Kıbrıs'ın vâli-i vâlâ-kadr-i zî-şânı suyun buldu umûri
belde hüsn-i re'y ü fikriyle Nizâmın buldu ehl-i
beldenin hâl-i perîşânı*

Akdenizlilik ve Adalılık kavramları, Avrupa düşünürlerinin ortaya attığı bir fikir akımıdır. Batı'da bu görüşü dillendirenler Eski Yunan ve Latin kültürüyle bağlantı kurarak Platon'Eflatun'un şu sözünü bir döviz olarak benimserler: “Biz medeniler, akdenizin etrafında, bir havuzun kenarındaki kurbağalar gibiyiz.”⁷

Bu döviz ve içindeki Akdenizlilik düşüncesi, Osmanlı Türkiye'sinde, Türk edebiyatında ilk kez, on yıl Paris'te kalıp 1911'de memlekete geri dönen Yahya Kemal Beyatlı tarafından dillendirilir. Nev-Yunanilik adı verilen bu hareket edebiyatta eski Yunan ve Latin klasiklerini örnek alarak modern bir edebiyat kurabileceğimizi ileri sürüyor, bin yıldır Anadolu-Balkanlar ve Akdeniz'de varlığını sürdüren Osmanlı Türklerinin coğrafya kaynaklı kültür, gelenek, mizac bakımlarından Akdeniz coğrafyası ve insanlarından etkiler taşıdığına inanıyordu. Ancak 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Sırp-Bulgar ve Yunan güçlerinin birleşerek

Balkanlar'da girdiği zulümler, göç ettirme, öldürme ve kaçırma politikaları, NevYunanilik veya Akdenizlilik düşüncesinin önünün kesmiştir. Yahya Kemal de bir süre sonra kendi klasiğimize dönecek, Fransa'da öğrendiği klasiklerden modern bir edebiyat çıkarmak görüşüyle divan şiirine giderek neo-klasik bir modern şair hüviyetine bürünecektir. Bu düşünce Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Salih Zeki Aktay, Halikarnas Balıkcısı gibi yeni temsilcilerini ortaya çıkaracaktır.

Akdenizlilik ve adalılık düşüncesini, kavramlarınıveya teorideki özelliklerini biz, -birebir olmasa da- eski edebiyatımızda, divan şiirinde de bulabiliriz. İşte Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi'nin şiirleri, bu konuda örnek dize veya beyitler açısından bize malzeme sunabilmektedir. Kaldı ki Fernand Braudel'in dillendirdiği gibi Akdeniz sadece Hıristiyan Akdeniz değildir, Akdeniz kültür ve insanların bir ayağı da İslam kültür ve coğrafyalarına basar. Vaktiyle Sicilya adasında, bugünse nisbeten Rodos ve

⁷ Bak: Şevket Toker, “Edebiyatımızda Nev-Yunanilik Akımı”, Ege Ün. , Sosyal Bilimler Fak. , *türk Dili ve edebiyatı araştırmaları Dergisi*, I, izmir 1982, s. 135-165

İstanköy adalarında ve yoğun biçimde Kıbrıs'ta, Türk-İslam kültürünün varlığı sürmekte olup bunun yansıdığı alanlardan biri edebiyattır. Özellikle adalardaki Türk-İslam şairleri Akdeniz'in öte tarafındaki Hıristiyan Akdenizi'yle benzerlik gösterebilen özellikleri İslam Akdenizi'nin şiirlerine taşıyabilmektedirler. Şiirlerinde Akdenizlilik ve Adalı kimlik izleri takip edebildiğimiz şairlerden birinin rahatlıkla Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi olduğunu söyleyebiliriz. Özdemir İnce, iki Akdenizin varlığından söz edip: *“Bir yanda somut yüksek duvarlı bir avlunun içinde, akdenizleşmiş bir havuzun ve fiskiyenin çevresinde yaşayan, içe dönük, mistik ve müslüman akdeniz; bir yanda, kapının önünde, sokakta ve alanlarda yaşayan Hıristiyan ve metafizikçi, Hıristiyan akdeniz. Birincisinde bir dalgıcın, ikincisinde bir dağcının kural tanımayan heyecanı”* tesbitinde bulunduktan sonra: *“akdeniz hem gerçekçi, hem metafiziksel. Gerçek akdenizli şair ise hem dalgıç, hem dağcı”* tanımını yapar.⁸ İşte Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi de o tür şairlerin ilk örneklerinden biridir.

⁸ Özdemir İnce, “Akdeniz: Şiir ve Estetik”, *Şiirde Devrim*, Adam Yayınları, İstanbul 2000, s. 21

Kaynaklar

- Matvejić, Pregrad. *akdenizin Kitabı*. Çev. Tolga Esmer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Çobanoğlu, Özkul. “Akdeniz Bağlamında Adalı Türk Kimliğinin Oluşumu ve Osmanlı Uygarlığına Katkıları Üzerine Tespitler”, *Folklor/edebiyat 2000*.
- Aktaş, Hasan. “Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya”, *studies of the Ottoman Domain*, C. II, Sayı: 3, Ağustos 2012.
- Kefeli, Emel. *edebiyat Coğrafyasında akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2006.
- Braudel, Fernand. *akdeniz, mekân, tarih*, 2 . Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Şimşek, Selami. *Girit’te türk tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Tuncel, Tuncay. *Osmanlı Şiirinde Gemicilik terimleri*, İstanbul: Kökler Derneği Yayınları.
- Toker, Şevket. “Edebiyatımızda Nev-Yunanilik Akımı”, *ege ün., sosyal Bilimler Fak. türk Dili ve edebiyatı araştırmaları Dergisi*, I, izmir 1982, s. 135-165.